

УДК 1(091):122

А. В. Бородій

РОЛЬ ТІЛА У ПЕРЦЕПТИВНІЙ ФІЛОСОФІЇ А. БЕРґСОНА ТА В ЕНАКТИВІЗМІ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка;
ORCID: 0000-0002-5017-3685

Анотація. Стаття присвячена дослідженню категорії тіла у перцептивних поглядах Анрі Берґсона та дослідженнях представників енактивізму. Особлива увага приділяється порівнянню цих перцептивних систем та осмисленню поняття свідомості як втіленого субстрату. У статті репрезентовано погляд на тіло як засіб перцепції та роль його діяльності як елемента вбудовування свідомості суб'єкта у світ. Визначено, що тіло має роль селективного апарату, який розрізняє та відбирає зовнішні подразники для перцепування. Підкреслено детермінованість тілесності та її вплив на формування образів сприйняття.

Ключові слова: перцепція, тіло, дія, свідомість, енактивність, втіленість, образ.

Вступ

Питання перцепції можна сміливо віднести до найменш досліджених питань філософії у парадигмі сучасної філософської та наукової спільнот в Україні. Це обумовлено низкою концепцій, які не виважено тлумачать сприйняття або як відчуття, або ж як вид знання. Наявним здобутком розвитку філософії в галузі дослідження перцепції є тільки збільшення кількості її інтерпретацій і хибних визначень. Проблема перцепції є ключовою для пояснення функціонування людської свідомості та визначення рефлексивних здатностей мозку (фізіологічного субстрату думання) людини. Порушене питання є складним, але його вирішення є необхідною логічною складовою сучасних досліджень у філософії, нейрофізіології та когнітивних науках.

Центральною проблемою філософії перцепції є статус верифікації перцептивних даних та пояснення природи досвіду сприйняття.

Традиційно дане питання розглядалося в рамках аналітичної філософії свідомості, яка визначає сприйняття як процес обробки інформації, що надходить ззовні, шляхом побудови карти зовнішнього світу у свідомості суб'єкта. Проте такий підхід не є вичерпним, оскільки він отожднює свідомість із діяльністю мозку та обмежує перцепцію пошуком виключно нейронних корелятивів свідомості. Дані дослідження базуються лише на теорії класичного картезіанського дуалізму та повністю заперечують будь-яку можливість енактивності світу.

Перцептивна філософія Анрі Берґсона дає початок новому тлумаченню активного (або радше діяльносного) пізнання світу посередництвом тіла. Саме такий підхід дає можливість вичерпно окреслити процес сприйняття як синкретичну систему.

Продовжити та розширити філософську екосистему перцепції Анрі Берґсона змогли засновники енактивної парадигми – Е. Томпсон, Ф. Варела, Е. Рош. Кінець ХХ ст. ознаменований революційною зміною поглядів у філософії свідомості у зв'язку із виходом їх праці «Втілений розум» («The Embodied Mind»), що усуває прогалину пояснення (explanatory gap) того, як свідомість та суб'єктивний досвід взаємодіють із тілом.

Мета і завдання

Метою даної статті є дослідження категорії тіла як основоположного елемента перцепції у філософських поглядах Анрі Берґсона та доктрині енактивізму.

Методологія дослідження

Відповідно до визначеної мети дослідження, впроваджується методологія, що передбачає використання декількох методів та принципів і визначається дисциплінарною специфікою історії філософії. Методологічну основу дослідження складають: метод феноменологічної редукції, аналітико-описовий та герменевтичний методи. Також використані загальнонаукові принципи історизму, системності, єдності історичного та логічного.

За допомогою аналітики понять «втіленість» (embodiment) та «енактивність» (enaction) репрезентовано погляд на свідомість як модулярну систему. Під час роботи над дослідженням було звернено увагу на принципову зміну методологічної парадигми у поясненні процесу перцепції та ролі тіла для сприйняття. Експериментальні дослідження, які автори енактивізму використовують на підкріплення своїх ідей, указують на новітнє трактування філософії саме як галузі наукового, а не світоглядного пізнання.

Яскраво прослідковується зміна не лише фундаментальних засобів дослідження, але й деталей у термінологічному описі. Зокрема, у праці автори не використовують звичне для філософської традиції поняття суб'єкта сприйняття. Натомість, активно імплементується поняття агента перцепції. Це відбувається тому, що суб'єкт (S) більше не здатний вичерпно описати сенс досвідного пізнання. Термін «агент» (від лат. – agens «дія») акцентує саме на діяльносному аспекті людського сприйняття та пізнання. Дане активне використання методів і засобів сучасної логіки у введенні нової термінології дозволяє говорити про зміну засадничих принципів методології.

Описуючи роль тіла у процесі перцепування зовнішнього світу агентом, варто наголосити на важливості використання феноменологічного методу, а саме інтенційності. Зверненість агента на зовнішній світ дозволяє говорити про зверненість до первинного досвіду свідомості, що пізнає. У такому випадку, свідомість постає чистим сенсоутворенням, вона є самореферентною.

Результати

В основі перцептивної доктрини А. Берґсона та філософії енактивізму лежить поняття тілесності як засобу сприйняття навколишнього середовища. Приступаючи до тлумачення даних перцептивних концепцій, варто розпочати з огляду тілесної

природи свідомості та ролі тіла як детермінанти процесу пізнання.

Біля витоків перцептивної теорії втіленості стояв французький філософ – інтуїтивіст Анрі Берґсон. Ключовим концептом у тлумаченні сприйняття для А. Берґсона була категорія «образ» (*l'image*), оскільки, за його словами, перцептивний досвід складається із системи образів. Усуваючи межу між свідомістю та матеріальним світом, він вводить поняття образів тіла, сприйняття, дії та пам'яті. Конститутивним образом є образ тіла, адже людина здатна сприймати тіло зсередини, а не зовні, як інші образи. «Сприйняття відбувається у сукупності образів, яку я називаю всесвітом. Дещо справді нове не може виникнути інакше ніж за посередництва певних образів, тип яких мені дає моє тіло» (Bergson, 1939: 11).

Згідно з доктриною А. Берґсона, тіло виступає образом, який діє так само як інші образи, але з тією різницею, що тіло обирає спосіб віддачі того, що отримує. Воно є не лише образом серед образів, а виступає центром дії і не породжує уявлення. На його думку, такий привілейований стан пояснюється тим, що воно прямо впливає на інші образи. Можна сказати, що тіло є ключовим моментом між можливостями декількох матеріально можливих актив. Отже, все, що оточує наше тіло, є так чи інакше результатом можливого впливу останнього на предмети. На його думку, матерію можна назвати сукупністю образів, а сприйняттям матерії – ці ж образи, віднесені до віртуальної дії тіла.

Віртуальна дія тіла виражається у вдаваному відображенні оточуючих образів у ньому. Тіло є певним образом, який відображає навколишні образи та аналізує різні впливи на ці та інші образи. Як наслідок, кожна із цих якостей, які сприймаються чуттями людини в одному і тому ж предметі, символізує певний напрям дії, певну потребу. Сприймати всі впливи з усіх точок усіх тіл означало б опуститися до рівня матеріального предмета.

Сприймати свідомо означає обирати. Саме тому у перцептивній теорії тілесності А. Берґсона важливу роль відіграє питання практичного розрізнення та селекції того, що буде сприйнято. Сприйняття з'являється у момент затримки, перед реалізацією потенційної дії, у той час як свідоме сприйняття з'являється в момент, коли сприйнятий матерією подразник супроводжується відповідною реакцією. Окрім того, що тіло постає ініціатором та приймачем рухів, воно безпосередньо обробляє ці рухи, передає їх, зупиняє непотрібні та утримує потрібні. Фактично, тіло створює певне дистанціювання відносно інших речей, саме ця дистанція визначає ступінь свободи самого тіла та його можливих дій. Тим не менше, встановлення дистанції одночасно є і механізмом захисту, дія якого полягає у спротиві можливим впливам з боку навколишніх речей. Тіло здатне керувати віртуальними рухами, в той час як актуальний рух повністю його поглинає і створює дистанцію між самим тілом та речами. Отже, тіло створює дистанціювання в тому випадку, коли воно може передбачити потенційний вплив речей на нього. Тіло постає засобом, призначенням якого є рухати

себе та інші предмети, впливати на них та бути центром їхніх дій.

Згідно з перцептивними поглядами А. Берґсона, сприйняття має утилітарний характер, оскільки воно спрямоване на те, що цікавить тіло в певний проміжок часу, тобто на те, на що воно здатне вплинути. Сприйняття є функцією дії, а не пізнання, оскільки саме дія передусім пізнання, а не навпаки. Гіпотеза про енактивність сприйняття дозволила А. Берґсону обґрунтувати подолання матеріалізму та ідеалізму шляхом дії, яка зближує тіло і дух.

Засновники теорії енактивізму поділяють думку А. Берґсона стосовно тілесності сприйняття та ролі дії у перцептивній діяльності. На їхню думку, сприйняття безпосередньо пов'язане з дією, яка постає елементом вбудовування свідомості перцепуючого суб'єкта у світ. У енактивній екосистемі сприйняття, перцепування відбувається через дію, що є можливою лише посередництвом тіла.

Новітня концепція тілесної природи свідомості у енактивізмі наслідує постулати А. Берґсона, стверджуючи, що втілена свідомість враховує тілесну детермінанту в процесі пізнання, але подібний процес є можливим лише за умови синергії елементів перцепції. Фактично, енактивісти розвивають риторику еволюційного холізму та постулюють цілісний підхід тіло-свідомість, в якому свідомість є отілесненою (тобто втіленою), а тіло, в свою чергу, - переповнене духом. У такій екосистемі тіло рухає дух і навпаки.

Обговорення

Згідно з нещодавнім дослідженням О. Князевої, даний холістичний підхід в енактивізмі свідчить про детермінованість тілесної оболонки людини: «Це обумовлено мезокосмічними здатностями людського тіла бачити, чути, відчувати. Те, що пізнається і як пізнається, залежить від побудови тіла і його конкретних функціональних можливостей, можливостей сприйняття і руху у просторі, від мезокосмічної визначеності людини як земної істоти» (Князева, 2009: 175). Тобто різноманітність тілесної побудови обумовлює різноманітність сприйняття. О. Князева прослідковує вплив енактивізму на парадигму гносеології. Якщо раніше пізнання вважалось теоретично навантаженим, тобто визначалось більшою мірою теоретичними уявленнями, то зараз у рамках сучасних уявлень епістемології можна стверджувати, що пізнання є тілесно навантаженим. «Мислить людина не лише мізками, відчуває не лише свідомістю, вона мислить і відчуває усім своїм тілом» (Князева, 2009: 179).

Однією із суттєвих постулатів енактивізму є заперечення репрезентаціоналізму, тобто спростування традиційного уявлення про пізнання як відображення зовнішнього світу у суб'єктивних репрезентаціях. Втіленість пізнання та розуму полягає у залежності когнітивних процесів від виду досвіду, яким володіє тіло. Як приклад, Ф. Варела у праці «Втілений розум» наводить кейс про сприйняття кольору. У рамках традиційного підходу передбачається, що колір – це властивість якогось об'єкту, на який дивиться людина, що володіє зоровою системою. З позиції енактивізму, колір – це

змінна, що залежить від часу доби, освітлення, правильної роботи зорового нерва та інших факторів. Отже, сприйняття є динамічним процесом, в якому людина направляє накопичений досвід свого тіла на предмети навколишнього середовища, завдяки чому тіло може прогнозувати властивості зовнішнього світу та добудовувати їх у свідомості. В рамках енактивного підходу, сприйняття осмислюється в термінах дії, а не репрезентації зовнішнього світу. Сприйняття є асимільованим зв'язком дії та психомоторної активності.

Згідно з енактивною доктриною, сприйняття є інтерактивним, воно є вбудованим у зовнішнє середовище. Когнітивні процеси уможливаються мозком, що є частиною тіла, яке постає інструментом пізнання навколишнього середовища. Втілений розум і когнітивне зусилля розглядаються у синкретичному зв'язку. «До феномена пізнання не можна підходити так, ніби у зовнішньому світі існують факти або об'єкти, які ми досягаємо. Отримані із досвіду дані про світ в особливий спосіб затверджуються структурою людини, в результаті чого ми отримуємо уявлення про речі і можливість їх описувати» (Maturana, 1992: 23). Отже, згідно з енактивною теорією, пізнання – є дією того, хто пізнає. Вона корениться у самому способі життя того, хто пізнає як жива істота. Енактивісти вважають, що біологічні корені сприйняття неможливо зрозуміти на основі лише вивчення нервової системи. На їхню думку, перцепція зароджується у живій істоті як цілісній емерджентній системі.

Втіленість, згідно з енактивізмом, має подвійний сенс: вона охоплює тіло як живу досвідчену систему, а також як контекст чи середовище когнітивних механізмів. Проте чи має тіло та свідомість одну цілісну або дві різні субстанції та який онтологічний зв'язок існує між ними? Згідно з доктриною енактивізму питання варто поставити так: який зв'язок існує між тілом та свідомістю у реальному досвіді? Дане питання постає не теоретичною спекуляцією, а сферою праксеології, оскільки стосується безпосередньо живого досвіду суб'єкта. Тіло обумовлює свідомість посередництвом дії та синергії й утворює єдину автопоетичну субстанцію. Постає питання: чи існує тотожність між тілом та Я у цій синергетичній субстанції? Коли ми піклуємось про своє тіло, ми сприймаємо його як "себе", тобто ідентифікуємо тіло з Я. Так само, коли людина втрачає частину тіла, вона відчуває, що втратила частину своєї ідентичності. Та чи будуть клітини, що зараз формують моє тіло, ідентичні клітинам, що формуватимуть це тіло через 10 років? З фізіологічної точки зору, така тотожність є неможливою, проте, з точки зору когнітивістики, спільне у цих клітин все ж є – це паттерн формування певного тіла, яке присвоюється відповідному Я. Отже, у своєму радикальному вираженні, енактивна доктрина стверджує, що ментальність слід пояснювати термінами безпосереднього залучення тіла у навколишнє середовище. Тіло може суттєво обмежувати перцепцію та зміст сприйняття, оскільки воно

виступає когнітивним регулятором, який забезпечує тісну координацію між пізнанням та дією.

Позиції щодо зазначеної проблеми розглядали автори Ч. Валліс, В. Райт у праці «Погляд на енактивізм: нейрокогнітивна основа чи нейрокогнітивна безпідставність». Дана праця спрямована на обґрунтування зв'язку між енактивною теорією тілесності та нейрофеноменологією. У вітчизняному філософському дискурсі питання тіла було вдало розглянуто в статті С. Д. Місержи під назвою "Гібридизація людини та техніки як трансформація межі тілесності: в контексті біомедицинської етики", що опублікована у Віснику Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія, випуск №30. Автор статті розглядає наукові інтерпретації категорій «тіло», «тілесність» та їхні межі й розвиває влучну гіпотезу про комплекс соціальних-етичних проблем, які виникають довкола поняття межі тілесності.

Висновки

У статті проведені порівняння перцептивних доктрин А. Берґсона та творців енактивізму і аналітика спільного постулату про роль тілесності. Визначено, що тіло відіграє критичну роль у синергетичній структурі перцепції.

Згідно з перцептивною доктриною А. Берґсона, процес формування образу є основою сприйняття. На основі досліджуваного матеріалу було встановлено, що сприйняття світу як таке можливе лише за посередництва головного образу, тобто тіла, оскільки матеріальний світ дається нам як сукупність образів, верифікованих та сприйнятих ним. Тіло виступає медіатором між нашою внутрішньою суб'єктністю та зовнішнім світом образів. Саме за його допомогою агент сприйняття розташовує перцепцію в реальності. Встановлено, що тіло обирає спосіб віддачі отриманого, і що найважливіше – воно має змогу впливати на інші образи.

Репрезентовано погляд на втіленість перцепції в енактивізмі та інтерактивність сприйняття, що забезпечується посередництвом тілесності. Доводиться теза про детермінованість енактивної дії тіла для можливості процесу перцепції, яка постає синкретичною системою верифікації та відображення зовнішніх образів навколишнього середовища.

Список літератури

1. Bergson H. Matière et mémoire. Essai sur la relation du corps à l'esprit / Bergson H. / Première édition. – Paris: Les Presses universitaires de France, 1965. – 147 p.
2. Fodor J. The Modularity of Mind / J. Fodor. – Cambridge, MA: MIT Press., 1983 – 145 p.
3. Maturana Humberto R. The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding / R. Maturana Humberto. – Shambhala; Revised edition, 1992 – 269 p.
4. Merleau-Ponty M. Phenomenology of Perception, Colin Smith (tr.) / M. Merleau-Ponty. – New York: Routledge and Kegan Paul, 1962. – 696 p.
5. Thompson, E. Mind in Life: Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind / E. Thompson. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. – 568 p.
6. Varela F., Thompson E. and E. Rosch The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience / Varela, F., Thompson, E. and E. Rosch / Cambridge, MA: MIT Press, 1991. – 308 p.
7. Wallis C., Wright W. Enactivism's vision: Neurocognitive basis or neurocognitively baseless? / Wallis C., Wright W. / The Oxford Handbook of Philosophy and

Neuroscience / Edited by John Bickle. – New York: Oxford University Press, 2009. – 635 p.

8. Князева Е. Н. Проблема восприятия: А. Бергсон и современная когнитивная наука / Е. Н. Князева // Логос. – № 3(71). – 2009. – С. 173-184.

9. Князева Е. Н. Энактивизм: новая форма конструктивизма в эпистемологии / Е. Н. Князева. – Москва, Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив. Университетская книга, 2014 – С. 352

10. Місержи С. Д. Гібридизація людини та техніки як трансформація межі тілесності: в контексті біомедицинської етики / С. Д. Місержи // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. – № 2. – К.: НАУ, 2019. – С. 154-159

References

1. Bergson, H. (1965). *Matière et mémoire. Essai sur la relation du corps à l'esprit* (1939) (72rd ed.). Paris: Les Presses universitaires de France.

2. Fodor, J. (1983). *The Modularity of Mind*. Cambridge, MA: MIT Press.

3. Kniازهva, E.N. (2009). Problema vospriiatii: A. Bergson i sovremennaiia kognitivnaia nauk [The problem of perception: A. Bergson and modern cognitive sciences]. *Logos*, *3*(71), 173-184 [in Russian].

4. Kniازهva, E.N. (2014). Enaktivizm: novaia forma konstruktivizma v epistemologii [Enactivism: A New Form of Constructivism in Epistemology]. Moscow; SPb.: Tsentr. gumanit. nauk; Univer. kn. [in Russian].

5. Maturana Humberto, R. (1992). *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding*. Shambhala; Revised edition.

6. Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of Perception*, Colin Smith (tr.). New York: Routledge and Kegan Paul.

7. Miserzhy, S.D. (2019). Hibrizatsiia liudyny ta tekhniki yak transformatsiia mezhi tilesnosti: v konteksti biomedychnoi etyki [Hybridization of man and technology as a transformation of the boundaries of corporeality: in the context of biomedical ethics]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*, Bulletin of the National Aviation University, *2*, 154-159 [in Ukrainian].

8. Thompson, E. (2007). *Mind in Life: Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

9. Varela, F., Thompson, E., & Rosch, E. (1991). *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge, MA: MIT Press.

10. Wallis, C., & Wright, W. (2009). Enactivism's vision: Neurocognitive basis or neurocognitively baseless? *The Oxford Handbook of Philosophy and Neuroscience*. J. Bickle (Ed.). New York: Oxford University Press.

A. В. Бородий

РОЛЬ ТЕЛА В ПЕРЦЕПТИВНОЙ ФИЛОСОФИИ А. БЕРГСОНА И В ЭНАКТИВИЗМЕ

Статья посвящена исследованию категории тела в перцептивных взглядах Анри Бергсона и исследованиях представителей энактивизма. Особое внимание уделяется сравнению этих перцептивных систем и осмыслению понятия сознания как воплощенного субстрата. В статье представлен взгляд на тело как средство перцепции и роль его деятельности как элемента встраивания сознания субъекта в мир. Определено, что тело имеет роль селективного аппарата, который различает и отбирает внешние раздражители для восприятия. Подчеркнуто детерминированность телесности и ее влияние на формирование образов восприятия.

Ключевые слова: перцепция, тело, действие, сознание, энактивность, воплощенность, образ.

A. Borodii

ROLE OF THE BODY IN H. BERGSON'S PERCEPTION THEORY AND ENACTIVISM

Introduction states that the issue of perception can be definitely referred to the most unstudied problems of philosophy in the paradigm of the modern philosophical and scientific circles in Ukraine. This is due to several concepts that interpret perception neither as a feeling nor as a kind of knowledge. The available outcome of the development of philosophy in the field of the study of perception is just the increase of the number of its interpretations and false definitions. Henri Bergson's perception philosophy gives rise to a new interpretation of the active cognition of the world through the body. The founders of the enactive paradigm, namely E. Thompson, F. Varela, and E. Roche, were able to extend Henri Bergson's philosophical ecosystem of perception. They made a revolutionary change within philosophy of consciousness by publishing of their work "The Embodied Mind", which restores the explanatory gap concerning the interaction of consciousness and subjective experience of the body. **The aim** is to analyze the category of the body as a fundamental element of perception in the philosophical views of Henri Bergson and the doctrine of enactivism. **Research methods** consist of phenomenological reduction, analytical, descriptive, and hermeneutic ones. General scientific principles of historicism, systematization, unity of history, and logic are also used. **Research results** demonstrate that H. Bergson considers the body as a selective apparatus of perception. According to his doctrine, the body acts as an image similar to other images, but the main difference is that the body chooses the way of giving back what it receives. The result of the research also shows that the action is the basis of perception and the body becomes its instrument. **Discussion** reviews the state of affairs within contemporary cognitive studies on the body from the points of view of the history of philosophy, phenomenology, and cognitivism. **Conclusion** indicates the determination of the body that plays a critical role in the synergistic structure of perception. The body acts as a mediator between man's inner subjectivity and the outer world of images. With its help, the agent of perception can install perception in reality. It is shown that the embodiment and interactivity of perception can be delivered by the body exclusively.

Keywords: perception, body, action, consciousness, enactivity, embodiment, image.